

Research Paper

Dialogue with Artificial Intelligence: A Philosophical Reflection on Human Interaction with Conversational Systems

Mohammadreza Labib¹

Received: Jun, 06. 2026; Accepted: Aug, 10. 2026

Abstract

This study adopts a philosophical approach to examine the feasibility of genuine dialogue between humans and AI-driven conversational systems. It delves into the existential dimensions of human-machine interactions, exploring the conditions under which such dialogues might be considered authentic. To this end, the paper outlines various modes of human-machine interaction, providing a concise typology to facilitate analysis.

An analytical framework grounded in the philosophies of dialogue theorists is presented to assess conversations with AI. At the linguistic level, drawing upon speech act theory and the cooperative principles of analytical philosophy of language, the study argues that despite generating complex language, these systems lack intentionality. At the existential level, it is demonstrated that the absence of embodiment and lived experience in AI challenges the possibilities of "understanding" and "authentic presence."

Empirical analysis of user interactions with ChatGPT identifies three levels of engagement: instrumental, quasi-dialogue, and boundary interactions. These categories suggest that while intelligent systems can simulate the linguistic form of dialogue, they fall short of achieving true dialogical interaction.

In conclusion, inspired by the philosophies of Gadamer and Wittgenstein regarding "in-betweenness" and "boundaries," the study reinterprets the divide between human and artificial intelligence as a fluid and context-dependent structure. Ultimately, this research posits that dialogue with AI is not merely a technical issue but a philosophical, ethical, and linguistic challenge that necessitates a redefinition of fundamental concepts within these systems and dialogue theories.

Keywords: Dialogue, Artificial Intelligence, Conversational Systems Understanding, Presence, In-betweenness

¹ Department of Philosophy, University of Tehran, Tehran, Iran. Labib@ut.ac.ir

Extended Abstract

Introduction

In recent years, with the rapid advancement of artificial intelligence technologies—particularly the emergence of conversational systems such as ChatGPT—the nature of linguistic interaction between humans and machines has entered a new phase. These systems, leveraging advanced language models, are capable of generating responses that simulate natural human communication. Such developments prompt foundational questions concerning the nature of dialogue, mutual understanding, and the relationship between human beings and machines. Especially within the field of communication philosophy, a central question arises: can these interactions be considered “genuine dialogue,” or are they merely sophisticated imitations of linguistic acts that remain at a fundamentally instrumental level?

Dialogue has been conceived as a multilayered concept across diverse philosophical traditions. From Plato and Socrates to prominent thinkers of the contemporary era, dialogue has consistently been a subject of philosophical inquiry. However, arriving at a shared definition of dialogue across all theoretical frameworks remains a challenging task. As this paper will demonstrate, in the analytic tradition, dialogue is typically conceptualized as a communicative process aimed at the transmission of meaning between two language users. Yet, several philosophers within this tradition have drawn upon hermeneutic and existential approaches, wherein dialogue is not merely a vehicle for exchanging information but rather a site of presence, transformation, and existential encounter with the Other. In these frameworks, dialogue is often defined in connection with lived experience, embodiment, historical situatedness, intentionality, and moral responsibility. From this perspective, human dialogue is not merely a linguistic exchange, but an existential and intersubjective phenomenon.

This paper centers on the guiding question: *Is genuine dialogue with artificial intelligence possible?* To address this, we analyze the possibilities and limitations of human–AI interaction by drawing upon theories from the philosophy of language (Austin, Searle, Grice), phenomenology and existentialism (Heidegger, Merleau-Ponty, Gadamer, Buber), social theory (Habermas, Bakhtin), and moral philosophy (Levinas). While the primary focus of the inquiry is the existential and phenomenological conditions for the possibility of dialogue, we also briefly consider ethical and social dimensions, insofar as they contribute to a comprehensive account of human–machine interaction.

Notably, this paper does not delve into the internal distinctions among philosophers of dialogue, as doing so may divert the inquiry from its central trajectory. Instead, we draw upon a selected group of thinkers whose perspectives are conceptually coherent and conducive to evaluating the quality of human-machine interaction. If certain theorists are omitted, it is due not only to the natural constraints of a single article but also to the methodological choice of prioritizing those approaches most relevant to the research question and most conducive to a possibility framework for dialogue.

The aim of this study is not to definitively affirm or deny the possibility of genuine dialogue with AI, but rather to clarify the conceptual and philosophical dimensions of the question and to offer a conceptual framework for analyzing the spectrum of interactions with conversational systems. Through the analysis of concrete examples, we will show that although AI systems are capable of producing structured forms of interaction, the realization of authentic dialogue requires the crossing of thresholds that non-human systems continue to struggle to reach. This investigation ultimately leads us to a question rooted in Wittgenstein philosophy: Can a clear boundary be drawn between human and artificial intelligence, or will the future of communication—and the evolving legacy of philosophical theories of dialogue—challenge such boundaries?

Methods

This study employs a hybrid methodology combining philosophical-conceptual analysis with empirical observation. The theoretical framework is structured around four analytical layers: (1) the linguistic level, drawing from speech act theory (Austin, Searle), conversational implicatures (Grice), and interpretative pragmatics (Davidson, Malpas); (2) the phenomenological-existential level, based on the works of Heidegger, Merleau-Ponty, Gadamer, and Buber; (3) the social level, engaging theories of intersubjectivity and dialogical interaction (Bakhtin, Habermas); and (4) the ethical level, guided by the philosophy of the Other (Levinas). Empirically, the study examines real-world interactions between users and AI conversational agents such as ChatGPT, Google Gemini, and Microsoft Copilot. These interactions were sourced from publicly available dialogues, user reports, and direct observations. The goal is to evaluate the potential and limitations of dialogical engagement with AI systems, informed by both philosophical depth and user-level behavior.

Results

Empirical findings of the study identify three distinct levels of interaction between humans and AI-driven conversational systems. The first is instrumental interaction,

where users treat the system as a mere tool for executing tasks such as drafting emails or translating text, with no expectation of mutual understanding or semantic depth. The second level is termed quasi-dialogue, where AI systems simulate conversational coherence and emotional resonance, leading users to momentarily perceive the exchange as dialogical; however, the absence of intentionality, embodiment, and lived experience renders these interactions fundamentally non-dialogical upon closer inspection. The third is the borderline interaction, where the user-AI relationship becomes increasingly complex, potentially evoking a false sense of mutuality or even emotional attachment. Despite improvements in natural language generation and contextual continuity, these interactions remain structurally non-reciprocal and lack ontological presence. Collectively, these three levels demonstrate that while AI systems can replicate the linguistic form of dialogue, they fall short of fulfilling its philosophical, ethical, and existential conditions.

Discussion

The philosophical analysis reveals that genuine dialogue, as theorized by thinkers such as Gadamer, Buber, and Wittgenstein, is inextricably linked to intentionality, embodiment, ethical responsibility, and historically situated understanding—dimensions that current AI systems fundamentally lack. Gadamer's concept of *Verstehen* (understanding) as a historically-embedded and dialogical event, and Buber's notion of *presence* in the I–Thou relation, both emphasize the irreducibility of existential engagement to mere linguistic exchange. Even when AI mimics empathetic language, it fails to actualize the “presence” or mutual recognition required for true dialogue. Wittgenstein's remarks on the indeterminacy of boundaries in language games further problematize any rigid delineation between human and artificial intelligence. From this perspective, the boundary between human and machine understanding is fluid, but that fluidity does not equate to parity. Thus, the dialogue with AI remains a simulated or surface-level phenomenon—one that challenges, but does not yet fulfill, the ontological, ethical, and intersubjective criteria of authentic human dialogue. Consequently, the possibility of genuine dialogue with AI is not merely a technical issue but a philosophical and communicative challenge that demands rethinking foundational concepts of understanding, meaning, and otherness.

References

- Allen, J. F. (1995). *Natural language understanding* (2nd ed.). Benjamin/Cummings.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words* (J. O. Urmson & M. Sbisà, Eds.). Oxford University Press.
- Bakhtin, M. M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays* (M. Holquist, Ed.; C. Emerson & M. Holquist, Trans.). University of Texas Press.
- Bender, E. M., & Koller, A. (2020). Climbing towards NLU: On Meaning, Form, and Understanding in the Age of Data. *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL)*, pp. 5185–5198.
- Buber, M. (1947). *Between man and man* (R. G. Smith, Trans.). Routledge.
- Buber, M. (1970). *I and Thou* (W. Kaufmann, Trans.). Charles Scribner's Sons.
- Coeckelbergh, M. (2020). *AI ethics*. MIT Press.
- Davidson, D. (1984). *Inquiries into truth and interpretation*. Oxford University Press.
- Davidson, D. (1986). A nice derangement of epitaphs. In E. Lepore (Ed.), *Truth and interpretation: Perspectives on the philosophy of Donald Davidson* (pp. 433–446). Blackwell.
- Dreyfus, H. L. (2002). Intelligence without representation—Merleau-Ponty's critique of mental representation. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 1(4), 367–383.
- Gadamer, H.-G. (2004). *Truth and method* (J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Trans., 2nd ed.). Continuum.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics, Volume 3: Speech Acts* (pp. 41–58). Academic Press.
- Grice, H. P. (1989). *Studies in the way of words*. Harvard University Press.
- Grondin, J. (1994). *Introduction to philosophical hermeneutics* (J. Weinsheimer, Trans.). Yale University Press.
- Gunkel, D. J. (2012). *The machine question: Critical perspectives on AI, robots, and ethics*. MIT Press.
- Habermas, J. (2005). *The Theory of Communicative Action* (K. Poladi, Trans.). Iran Newspaper Publishing Institute. [In Persian]
- Hamblin, C. L. (1970). *Fallacies*. Methuen.
- Hanayi Kashani, S. M. (2005). *Hermeneutik-e modern: Gozideh jostār hā-ye Hans-Georg Gadamer*. Gam-e Now. [In Persian]
- Heidegger, M. (1927). *Being and Time* (J. Macquarrie & E. Robinson, Trans., 1962). Harper & Row.
- Ihde, D. (1990). *Technology and the lifeworld: From garden to earth*. Indiana University Press.
- Levinas, E. (1961). *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority* (A. Lingis, Trans., 1991). Duquesne University
- Malpas, J. (2018). *Heidegger and the thinking of place: Explorations in the topology of being* (2nd ed.). MIT Press.
- McCarthy, J. (1983). "AI Meets the Critics". *AI Magazine*, 4(3), 28–32.

- Merleau-Ponty, M. (1945). *Phenomenology of Perception* (C. Smith, Trans., 1962). Routledge & Kegan Paul.Press.
- Quine, W. V. O. (1960). *Word and object*. MIT Press.
- Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 417–457.
- Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.
- van Eemeren, F. H., & Grootendorst, R. (2004). *A systematic theory of argumentation: The pragma-dialectical approach*. Cambridge University Press.
- Weizenbaum, J. (1966). ELIZA—A computer program for the study of natural language communication between man and machine. *Communications of the ACM*, *9*(1), 36–45.
- Wittgenstein, L. (1969). *On certainty* (G. E. M. Anscombe, G. H. von Wright, & M. Bochner, Eds.). Harper Torchbooks.
- Wittgenstein, L. (2008). *Darbare-ye yaqīn* (M. Hosseini, Trans.). Hermes.[In Persian].

مقاله پژوهشی

دیالوگ با هوش مصنوعی:

تأملی فلسفی در تعامل انسان با سامانه‌های مکالمه‌محور

محمدرضا لبیب^۱

تاریخ دریافت: ۱۶/۲/۰۵؛ تاریخ تایید: ۱۹/۵/۰۵

چکیده

این مقاله با رویکردی فلسفی، امکان تحقق دیالوگ با سامانه‌های مکالمه‌محور مبتنی بر هوش مصنوعی را بررسی می‌کند. این مقاله پرسشی از امکان دیالوگ میان انسان و ماشین را در ساحت وجودی و اگزیزتانیسیل جست‌وجو می‌کند؛ اما برای مشاهده و ارزیابی انحاء تعامل میان انسان و ماشین ناگزیر به اختصار انحاء تعامل را برمی‌شمارد. برای نیل به این مقصود، چارچوب تحلیلی بر اساس آراء فیلسوفان دیالوگ برای ارزیابی گفت‌وگو با هوش مصنوعی ارائه می‌شود که در سطح زبانی، با تکیه بر نظریات کنش گفتاری و اصول همکاری در فلسفه زبان تحلیلی، استدلال می‌شود که این سامانه‌ها علی‌رغم تولید زبان پیچیده، فاقد قصدیت‌اند و در سطح وجودی، نشان داده می‌شود که فقدان بدن‌مندی و تجربه زیسته، امکان «فهم» و «حضور اصیل» را با تردید مواجه می‌سازد.

تحلیل تجربی تعامل کاربران با ChatGPT سه سطح تعامل را شناسایی می‌کند: ابزاری، شبه‌دیالوگ و مرزی. این سطوح نشان می‌دهند که اگرچه سامانه‌های هوشمند توانایی شبیه‌سازی فرم زبانی دیالوگ را دارند، اما هنوز با تحقق دیالوگ فاصله دارند. در پایان، با الهام از فلسفه گادامر و ویتگنشتاین درباره مفهوم «میان‌بودگی» و «مرز»، مرز میان هوش انسانی و مصنوعی به مثابه ساختاری سیال و زمینه‌مند بازخوانی می‌شود. در نهایت، این پژوهش دیالوگ با هوش مصنوعی را نه مسئله‌ای صرفاً فنی، بلکه چالشی فلسفی، اخلاقی و زبانی می‌داند که مستلزم بازتعریف [یا دیالوگ میان] مفاهیم بنیادین در این سامانه‌ها و نظریات دیالوگ است.

واژگان کلیدی: دیالوگ، هوش مصنوعی، سامانه‌های مکالمه‌محور، فهم، حضور، درمیان‌بودگی.

^۱ کارشناسی ارشد فلسفه دانشگاه تهران (فارابی)؛ Labib@ut.ac.ir

در سال‌های اخیر، با پیشرفت چشمگیر فناوری‌های هوش مصنوعی و به‌ویژه ظهور سامانه‌های مکالمه‌محور^۱ مانند ChatGPT، امکان تعامل زبانی میان انسان و ماشین وارد مرحله‌ای تازه شده است. این سامانه‌ها، با بهره‌گیری از مدل‌های زبانی پیشرفته، قادرند به گونه‌ای پاسخ دهند که از نظر زبانی، ارتباط طبیعی انسانی را بازنمایی کنند. این تحولات، پرسش‌های بنیادینی را درباره ماهیت دیالوگ، فهم متقابل و نسبت انسان و ماشین برمی‌انگیزد. به‌ویژه در حوزه فلسفه ارتباطات، این مسئله مطرح است که آیا می‌توان این نوع تعاملات را «دیالوگ واقعی» نامید؟ یا صرفاً با تقلید پیچیده‌ای از کنش‌های زبانی مواجهیم که در سطحی ابزاری باقی می‌مانند؟

دیالوگ، در سنت‌های فلسفی گوناگون، مفهومی چندلایه تلقی شده است. از افلاطون و سقراط گرفته تا اندیشمندان برجسته‌ای در عصر حاضر، دیالوگ همواره مورد توجه بوده است و البته باید دقت داشت که یافتن تعریفی مشترک از دیالوگ در میان همه نظریات گوناگون کار ساده‌ای به نظر نمی‌رسد. چنان‌که در متن مقاله خواهیم دید، در سنت فلسفه تحلیلی، دیالوگ عموماً فرایندی ارتباطی برای انتقال معنا میان دو کاربر زبان صورت‌بندی شده است و البته شماری از فیلسوفان این سنت به همسایگی با رویکردهای هرمنوتیکی و اگزیستانسیالیستی رسیده‌اند که در این رویکردها دیالوگ نه‌تنها وسیله‌ای برای تبادل اطلاعات، بلکه عرصه‌ای برای حضور، تحول، و مواجهه وجودی با دیگری دانسته شده است. در اینجا دیالوگ، اغلب در پیوند با تجربه زیسته، بدن‌مندی، افق تاریخی، نیت‌مندی، و مسئولیت اخلاقی تعریف می‌شود. از این منظر، گفت‌وگوی انسانی امری صرفاً زبانی نیست، بلکه پدیده‌ای وجودی و میان‌انسانی است.

این مقاله با تمرکز بر پرسش مرکزی «آیا دیالوگ واقعی^۲ با هوش مصنوعی ممکن است؟»، به بررسی امکان و محدودیت‌های این نوع تعامل می‌پردازد. برای این منظور، با استفاده از نظریاتی در فلسفه زبان (آستین^۳، سرل^۴، گرایس^۵)، پدیدارشناسی و اگزیستانسیالیستی

^۱ Conversational Systems ، Dialogue Systems

البته برای آنکه آنچه در زبان مهندسی به نام دیالوگ شناخته می‌شود با دیالوگ فلسفی که این مقاله دنبال می‌کند خلط نشود، از این سامانه‌ها با نام سامانه‌های مکالمه‌محور نام برده می‌شود.

^۲ در این تحقیق کلمات «گفت‌وگو»، «گفت‌وگوی اصیل»، «گفت‌وگوی واقعی» و «دیالوگ اصیل» همه هم‌ارز «دیالوگ» هستند و تمایز میان این واژگان در این تحقیق به دلیل ناکارآمد بودن در سیر پژوهش لحاظ نشده است.

^۳ J.L. Austin

^۴ John Searle

^۵ H.P. Grice

(هایدگر^۱، مرلو-پونتی^۲، گادامر^۳، بوبر^۴، نظریه‌های اجتماعی (هابرماس^۵، باختین^۶) و فلسفه اخلاق (لویاس^۷) را دربرمی‌گیرد، به تحلیل لایه‌های گوناگون تعامل انسان و هوش مصنوعی می‌پردازیم. تکیه‌گاه اصلی مقاله برای جست‌وجوی امکان دیالوگ میان انسان و این سامانه‌ها در سطح دیالوگ وجودی و سطح پدیدارشناختی فلسفی‌ست؛ اما برای مشاهده و ارزیابی انحاء تعامل میان انسان و ماشین ناگزیر به برشمردن سایر سطوح هم هستیم و به همین دلیل از ساحت‌های اخلاقی و اجتماعی با شتاب عبور می‌کنیم. در این مقاله تمایزهایی که میان فیلسوفان دیالوگ وجود دارد خیلی مورد توجه قرار نگرفته‌است؛ چرا که ممکن بود این پژوهش را از مسیر اصلی خود دور کند و لذا اولاً تلاش شده است دسته‌متنوعی از فیلسوفان در هر سطح، مناطق ارزیابی کیفیت تعامل انسان با ماشین قرار بگیرند که آرایي همبسته و منسجم دارند و دیگر اینکه اگر نامی از شماری از نظریه‌پردازان دیالوگ برده نمی‌شود، علاوه بر محدودیت طبیعی یک مقاله، این ملاک مدنظر بود که از میان این متفکران و نظریه‌ها رویکردهایی برگزیده شوند که ما را به پرسش تحقیق نزدیک‌تر کنند و مستعد زمینه‌های امکان‌سنجی این دیالوگ باشند.

هدف این مقاله، نه رد یا اثبات قطعی امکان دیالوگ با هوش مصنوعی، بلکه روشن کردن ابعاد فلسفی و مفهومی این پرسش و ارائه مدلی مفهومی برای تحلیل طیف انواع تعاملات با سامانه‌های مکالمه‌محور است. در نهایت، با تحلیل نمونه‌های عینی از تعامل با سامانه‌های مکالمه‌محور، خواهیم دید که اگرچه هوش مصنوعی قادر به تولید شکلی از تعامل ساختاریافته است، اما تحقق دیالوگ اصیل مستلزم عبور از مرزهایی است که هنوز درک و تحقق آن‌ها برای سامانه‌های غیرانسانی دشوار است. این بررسی، ضمن آشکار ساختن مرزهای دیالوگ، ما را با پرسشی مواجه می‌سازد که از دل فلسفه ویتگنشتاین برمی‌خیزد: آیا می‌توان مرزی دقیق میان هوش انسانی و مصنوعی ترسیم کرد، یا آینده ارتباطات و امتداد نظریات فلسفی دیالوگ، این مرزها را به چالش خواهد کشید؟

¹ Martin Heidegger

² Maurice Merleau-Ponty

³ Hans-Georg Gadamer

⁴ Martin bubber

⁵ Jürgen Habermas

⁶ Mikhail Bakhtin

⁷ Emmanuel Levinas

در سال‌های اخیر پژوهش‌های قابل‌توجهی در تحلیل محدودیت‌های فلسفی و اخلاقی هوش مصنوعی صورت گرفته است. هوبرت دریفوس^۱، فیلسوف آمریکایی، به‌عنوان یکی از فیلسوفان پیشگام معاصر که با اشکال ابتدایی هوش مصنوعی روبه‌رو بود، با تأکید بر بدفهمی فلاسفه تحلیلی از شناخت، بر نقش بدن، شهود و زمینه در هوشمندی انسانی تأکید می‌ورزد (Dreyfus, 1972) و پست‌دریفوسی‌ها مانند جان هاوگلند^۲ نیز این خط فکری را ادامه دادند.

دریفوس، از منتقدان برجسته هوش مصنوعی کلاسیک بود. او معتقد بود که پروژه هوش مصنوعی بر پیش‌فرض‌هایی نادرست بنا شده است؛ از جمله اینکه می‌توان رفتارهای هوشمندانه انسان را با قواعد صوری و بازنمایی نمادین تقلید کرد. او در کتاب کامپیوترها چه کارهایی نمی‌توانند بکنند، استدلال می‌کند که شناخت انسان اساساً بدن‌مند^۳ و زمینه‌مند^۴ است، نه نتیجه پردازش نمادها بر اساس قواعد. دریفوس با تکیه بر پدیدارشناسی هایدگر و مرلو-پونتی، مفهوم «بودن-در-جهان»^۵ را بازطرح می‌کند که در آن، انسان از طریق تعامل عملی و شهودی با جهان معنا می‌سازد، نه از راه بازنمایی‌های ذهنی.

او همچنین در کتاب ذهن فراتر از ماشین (۱۹۸۶) مدل پنج‌مرحله‌ای یادگیری مهارت را ارائه داد و نشان داد که متخصصان در مراحل پیشرفته با اتکا به شهود عمل می‌کنند، نه قواعد. این نقد مستقیماً متوجه سامانه‌های خبره دهه ۱۹۸۰ بود که سعی داشتند تخصص انسانی را به مجموعه‌ای از قواعد تبدیل کنند. با این حال، منتقدانی مانند جان مک‌کارتی^۶ که او را از چهره‌های برجسته پایه‌گذاری و توسعه هوش مصنوعی می‌دانند، معتقد بودند که دریفوس فاقد درک فنی دقیق از سامانه‌های AI است. همچنین برخی از پیش‌بینی‌های او، مانند ناتوانی ماشین‌ها در بازی شطرنج یا ترجمه زبان، نادرست از آب درآمد. او همچنین ظهور یادگیری ماشین آماری و مدل‌هایی مانند GPT یا AlphaGo را پیش‌بینی نکرده بود.

¹ Hubert Dreyfus

² John Haugeland

³ embodied

⁴ context-dependent

⁵ Being-in-the-World

⁶ Expert Systems

⁷ John McCarthy

در فضای معاصر، آثار متفکرانی مانند امیلی بندر^۱، لوسیانو فلورییدی^۲ و شانن والور^۳ به چالش‌های اخلاقی و معنایی هوش مصنوعی توجه نشان داده‌اند. به‌ویژه بندر^۴ و کولر در مقاله معروف خود هشدار می‌دهند که زبان در مدل‌های آماری، تنها فرم دارد و نه معنا، چرا که فاقد نیت و تجربه است.

با این حال، به نظر می‌رسد که همچنان جای خالی پژوهشی در زبان فارسی که این مباحث پراکنده را در قالبی منسجم و چندسطحی برای تحلیل امکان دیالوگ با AI گردآورد و آن را به نظریه‌های کلاسیک دیالوگ پیوند دهد، محسوس است.

مبانی نظری

در این بخش به ریشه‌های نظری و فلسفی مفهوم دیالوگ خواهیم پرداخت و به سراغ سیر تحول سامانه‌های مکالمه‌محور خواهیم رفت تا محل اصلی پرسش این مقاله را ترسیم و تعیین کنیم.

مطالعه و کاربست دیالوگ به‌عنوان پدیده‌ای فلسفی، زبانی، اجتماعی و اخلاقی، سابقه‌ای دیرینه در سنت تفکر غربی و شرقی دارد. در این میان، تلقی دیالوگ به‌مثابه امری فراتر از طریق ارتباطی صرف، دو رویکرد اصلی قابل تشخیص است: نخست، در شکل اجتماعی خود که به‌مثابه روش عقلانی برای حل مسائل و کنشگری اجتماعی در شکل‌گیری فهم بین‌الذهانی مورد استفاده قرار می‌گیرد و دیگر در بروز میان‌فردی که شاید بتوان آن را دیالوگ وجودی نام نهاد و در اندیشه‌هایی چون فلسفه هایدگر، گادامر، مرلو-پونتی، بوبر و لویناس ظهور یافته است. هر یک از این سنت‌ها، درک متفاوتی از امکان و شرط‌های دیالوگ را پیشنهاد می‌کنند و در نتیجه، فهم ما از دیالوگ با فناوری‌های نوین نظیر هوش مصنوعی نیز به‌شدت تحت تأثیر این مبانی فلسفی است.

از طرفی دیگر مکتب‌های مختلف فلسفی معاصر در یک دسته‌بندی معروف، کلی و نه چندان دقیق تحلیلی^۵ و قاره‌ای^۶ قرار می‌گیرند. این تقسیم‌بندی کلی به حال تحقیق حاضر می‌تواند مؤثر باشد؛ چرا که در سنت فلسفه تحلیلی، مفهوم دیالوگ به‌عنوان ساختار منطقی و زبانی برای تحلیل

¹ Emily Bender

² Luciano Floridi

³ Shannon Vallor

⁴ limbing towards NLU: On Meaning, Form, and Understanding in the Age of Data

⁵ Analytic Philosophy

⁶ Continental Philosophy

مفاهیم، معنا و استدلال به کار می‌رود، برخلاف تلقی‌های هرمنوتیکی یا اگزیستانسیالیستی در سنت قاره‌ای، که عمدتاً نه به‌مثابه رابطه‌ای هستی‌شناختی یا اخلاقی مراد می‌شود.

در حوزه پدیدارشناسی و هرمنوتیک فلسفی، متفکرانی چون هایدگر، مرلو-پونتی و گادامر بر بدن‌مندی، زمان‌مندی و افق تفسیری به‌عنوان شرط‌های بنیادین فهم تأکید کرده‌اند. به‌ویژه گادامر در اثر مهم خود حقیقت و روش (۱۹۶۰) بر این نکته تأکید دارد که فهم در قالب بازی زبانی-تاریخی رخ می‌دهد که پیش‌داوری‌ها و افق معنایی هر سوژه در آن نقش دارد. این نکته در بررسی تعامل‌های مکالمه‌محور میان انسان و سامانه‌ای فاقد تجربه زیسته و افق تاریخی، مسئله‌ساز می‌شود. بوبر نیز در میان انسان و انسان (۱۹۴۷) بر حضور دوسویه و درک متقابل وجودی در رابطه من-تو تأکید می‌کند که در سامانه‌های AI باید مورد سؤال قرار بگیرد.

در سطح اجتماعی و اخلاقی، می‌توان با بهره‌گیری از نظریات باختین، هابرماس و لویناس سؤالاتی چند مطرح کرد. در نظریه دیالوژیسم^۱ میخائیل باختین در تحلیل خود از گفتار روزمره و ادبیات، زبان را همواره در حال تغییر، چندصدایی^۲ و تعاملی می‌داند و دیالوگ را به‌مثابه فرآیندی تاریخی، زمینه‌مند، و پر از صداهای متقاطع معنا می‌داند (Bakhtin, 1981) و هابرماس در نظریه کنش ارتباطی^۳ که با طرح تمایز میان کنش ابزاری^۴ و کنش ارتباطی^۵، سطح جدیدی از تعامل انسانی را صورت‌بندی می‌کند و به زعم او مکالمه تنها زمانی “دیالوگ” است که به‌منظور تفاهم و فهم مشترک^۶ و بر پایه صداقت، عقلانیت و مشروعیت انجام شود. (Habermas, 1984) لویناس، فیلسوف اخلاق معاصر، با طرح مفهوم چهره‌ی دیگری^۷، مسئولیت اخلاقی را پیش‌تر از شناخت عقلانی می‌نماید. به‌زعم او، دیگری با چهره‌اش به من فرمان می‌دهد که “کنش” و این فرمان، بنیاد اخلاق است. رابطه با دیگری همواره نامتقارن^۸ و بنیاداً مبتنی بر مسئولیت بی‌قید و شرط است (Levinas 1961). به نظر میرسد که مواجهه با هوش مصنوعی، این دیدگاه‌ها را با چالش‌های جدیدی روبه‌رو می‌کند:

- آیا می‌توان با سامانه‌ای با هویتی نامعلوم و متغیر وارد تعامل گفت‌وگویی شد؟

^۱ dialogism

^۲ polyphonic

^۳ theory of communicative action

^۴ instrumental action

^۵ communicative action

^۶ mutual understanding

^۷ face of the Other

^۸ asymmetrical

- آیا افق تفاهم میان انسان و ماشین قابل فرض است؟
- آیا امکان رابطه‌ای مبتنی بر مسئولیت با هوش مصنوعی برقرار است؟

پیشینه تجربی

سامانه‌های مکالمه‌محور، نرم‌افزارها یا سامانه‌هایی هستند که به گونه‌ای طراحی شده‌اند تا بتوانند در قالب زبان طبیعی با کاربران انسانی تعامل برقرار کنند. این سامانه‌ها در آغاز با اهداف ساده و کاربردی همچون پاسخ‌گویی به پرسش‌های ثابت یا اجرای فرمان‌های محدود طراحی شدند، اما با پیشرفت‌های چشمگیر در حوزه پردازش زبان طبیعی (NLP)، یادگیری ماشین (ML) و مدل‌های زبانی بزرگ (LLMs)، به سوی ساختارهایی بسیار پیچیده‌تر و چندمنظوره حرکت کرده‌اند.

نخستین نمونه‌های شناخته‌شده این فناوری به دهه ۱۹۶۰ بازمی‌گردد، از جمله ELIZA (توسط جوزف وایزنبوم، ۱۹۶۶) که نوعی شبیه‌سازی ساده از یک روان‌درمانگر بود و تعاملات کاربر را به شیوه‌ای تقلیدی و اسکرپت‌محور پاسخ می‌داد. و با الگوریتم‌های ساده و الگوهای متن‌محور، توانست شبیه‌سازی مکالمات روان‌درمانی را انجام دهد. (Weizenbaum, 1966) این سامانه فاقد فهم معنایی واقعی بود و تنها بر تطابق الگوهای زبانی تکیه داشت. جالب اینجاست در همان وقت وایزنبوم می‌پرسد:

“چه خطری دارد اگر مردم با ماشین‌ها مانند انسان‌ها رفتار کنند؟ پاسخ این است: هیچ‌کس نمی‌داند» (وایزنبوم، ۱۹۷۶، ص. ۷).

پس از آن، سامانه‌هایی مانند PARRY (1972) و Jabberwacky (1988) گامی فراتر نهادند، ولی همچنان در سطوح ابتدایی تعامل باقی ماندند. نسل بعدی سامانه‌های مکالمه مبتنی بر قوانین^۱ و مدل‌های گرامری محدود بودند که ساختارهای زبانی را تحلیل و پاسخ‌های از پیش تعریف‌شده ارائه می‌دادند. (Allen, 1995) این روش‌ها در زمینه‌های خاص کارآمد بودند، اما انعطاف‌پذیری و قابلیت تعمیم محدودی داشتند.

با پیشرفت در حوزه پردازش زبان طبیعی^۲ و یادگیری ماشین، به‌ویژه توسعه مدل‌های آماری و شبکه‌های عصبی، سامانه‌های مکالمه به نسل جدیدی وارد شدند که توانایی یادگیری از داده‌های بزرگ را داشتند. همراه با ظهور مدل‌های مبتنی بر یادگیری عمیق^۳ و به‌خصوص

^۱ Rule-Based Systems

^۲ Natural Language Processing

^۳ Deep Learning

مدل‌های زبانی بزرگ و دستیارهای صوتی همچون (Siri (2011)، Google Assistant (2016)، و Amazon Alexa (2014)، تجربه‌های مکالمه‌وار پیچیده‌تری امکان‌پذیر شد. که در آن‌ها نه تنها پردازش زبان طبیعی، بلکه درک سیاق و زمینه^۱ و پاسخ‌گویی بلادرنگ نیز وارد کار شد. ورود مدل‌های زبانی بزرگ مانند GPT^۲ و مکالمه‌گرانی مانند ChatGPT (از ۲۰۲۲ به بعد) فصل جدیدی را در تاریخ سامانه‌های مکالمه‌محور گشود. این سامانه‌ها دیگر نه تنها به دنبال پاسخ‌گویی به سؤال، بلکه تولید گفتار منسجم، همبسته، متنی و خلاقانه در تعامل زبانی هستند. این پیشرفت‌ها باعث شد سامانه‌های مکالمه از ابزارهای صرفاً پاسخگوی دستوری به سامانه‌هایی تبدیل شوند که قادر به تولید متون خلاقانه، فهم زمینه و حتی تقلید سبک‌های مختلف زبان باشند. با این حال، پیچیدگی الگوریتمی و فقدان فهم واقعی و قصدیت انسانی باعث شده است که تعاملات آن‌ها در سطح عمیق انسانی هنوز چالش‌برانگیز باشد که در این مقاله به سراغ یکی از این چالش‌ها رفته‌ایم.

مقاله حاضر درصدد است با استفاده از چارچوبی فلسفی و با بهره از داده‌های تجربی، به سوی این چالش حرکت کند و تصویری دقیق‌تر از مرزهای تعامل انسانی با فناوری‌های مکالمه‌محور ارائه دهد.

روش پژوهش

برای بررسی امکان دیالوگ با سامانه‌های هوش مصنوعی مکالمه‌محور، این مقاله بر یک چارچوب نظری چندلایه متکی است. این چارچوب شامل چهار سطح تحلیلی است: سطح زبانی^۳، سطح پدیدارشناختی^۴، سطح اجتماعی^۵ و سطح اخلاقی^۶ در هر سطح، از سنت‌های معتبر فلسفی و نظری برای ارزیابی امکان دیالوگ بهره گرفته شده است.

۱. سطح زبانی

در برخی سنت‌های فلسفه تحلیلی، به‌ویژه در نظریه‌های منطق گفت‌وگو^۷ و نظریه استدلال^۸، دیالوگ نوعی بازی زبان‌مند و قانون‌مند میان دو طرف استدلالی فرض می‌شود. کارل هامبلین

^۱ context

^۲ Generative Pretrained Transformer

^۳ linguistic

^۴ phenomenological

^۵ social

^۶ ethical

^۷ dialogue logic

^۸ argumentation theory

(Hamblin, 1970) در کتاب *Fallacies*، این ایده را مطرح می‌کند که مغالطات منطقی را باید نه صرفاً نقض قواعد صوری، بلکه به مثابه نقض قواعد یک بازی گفت‌وگویی تحلیل کرد. او از چارچوبی بهره می‌برد که در آن کنش‌های استدلالی مانند ادعا کردن، پرسیدن، مخالفت کردن و اثبات کردن، تحت قواعد مشخصی صورت می‌گیرند. در ادامه این سنت، ون آیرسل^۱ و گروتندورست^۲ (van Eemeren & Grootendorst, 2004) با نظریه پرگما-دیالکتیکی خود، دیالوگ را به مثابه فرآیند عقلانی حل تعارض‌های نظری معرفی می‌کنند. در این مدل، دیالوگ نه به منزله مکالمه‌ای عاطفی، بلکه به عنوان روندی هدفمند برای رسیدن به توافق عقلانی در نظر گرفته می‌شود. با ظهور فلسفه زبان در قرن بیستم، مفهوم دیالوگ به عنوان بستر کاربرد زبان و تولید معنا نیز برجسته شد. ویلارد کواین (Quine, 1960) با طرح تز “ترجمه ناتعیین”^۳ در کتاب *Word and Object*، فهم معنای زبان دیگری را به چالشی بنیادی بدل کرد. از نظر او، ترجمه کامل و دقیق میان زبان‌ها ممکن نیست، چرا که هر عمل ترجمه وابسته به پیش‌فرض‌هایی درباره رفتار گوینده است. این تز، که بر تجربه‌گرایی ریشه‌دار کواین مبتنی است، دیالوگ را به طور غیرمستقیم به سطحی از عدم قطعیت رادیکال می‌کشاند: گفتگو با دیگری هرگز نمی‌تواند کاملاً شفاف باشد، بلکه همواره در معرض تفسیر و تأویل است.

در نظریه کنش گفتاری^۴، جان آستین (Austin, 1962) و جان سرل (Searle, 1969) نشان دادند که بسیاری از افعال زبانی، مانند قول دادن یا تهدید کردن، کنش‌هایی هستند که تنها در بستر دیالوگ و در تعامل گفت‌وگویی معنا پیدا می‌کنند.

پل گرایس (Grice, 1989) نیز در نظریه دلالت‌های مکالمه‌ای^۵ توضیح می‌دهد که معنا اغلب نه از معنای واژگان، بلکه از رعایت یا نقض قواعد مکالمه‌ای مانند اصل همکاری ناشی می‌شود. این اصول در بستر دیالوگ شکل می‌گیرند و بافت گفتگو را تعیین می‌کنند. در این فضا، دونالد دیویدسون (Davidson, 1984) با نظریه “تفسیر رادیکال”^۶ نقش محوری دیالوگ را در شکل‌گیری معنا و حتی زبان مشترک برجسته می‌سازد. به نظر دیویدسون، فهم سخن دیگری تنها از طریق فرایند گفت‌وگویی و در تعامل تفسیری با او امکان‌پذیر است. او در مقاله “A Nice

¹ van Eemeren

² Grootendorst

³ indeterminacy of translation

⁴ speech act theory

⁵ conversational implicature

⁶ cooperative principle

⁷ radical interpretation

”Derangement of Epitaphs” استدلال می‌کند که قواعد معنایی نمی‌توانند پیشینی و صلب باشند، بلکه در عمل زبانی و در بافت دیالوگ به‌طور زنده شکل می‌گیرند (Davidson, 1986). جف مالپاس (Malpas, 2018) در امتداد این بحث، در چارچوب هرمنیوتیک تحلیلی، از ضرورت “مکان‌مندی” (topology) و “بستر مشترک” در هر گفت‌وگو سخن می‌گوید. او ضمن گفت‌وگویی انتقادی با سنت تحلیلی، بر این نکته تأکید دارد که حتی نظریه‌های ظاهراً خنثی و فرمال مانند تفسیر دیویدسون نیز به پیش‌فرض‌هایی در باب درک مشترک، افق معنایی و فضای گفت‌وگو متکی‌اند. از این‌رو، دیالوگ در نظر مالپاس نه صرفاً ابزار تبیین، بلکه خود میدان ظهور فهم انسانی است. (Malpas, 2018, p. 45)

در مجموع، دیالوگ در سنت فلسفه تحلیلی، عمدتاً معنایی ابزاری، منطقی و زبان‌شناختی دارد. از مدل‌های بازی‌وار استدلالی (هامبلین، فن آیرسل) تا نظریات معنا و تفسیر (آستین، گرایس، دیویدسون) و در نهایت نقد ترجمه‌ناپذیری (کواهن)، دیالوگ در این سنت به‌مثابه فرایندی تحلیلی برای ساختن معنا یا استدلال فهمیده می‌شود، نه رابطه‌ای هستی‌شناختی یا اخلاقی. البته برخی فیلسوفان مانند دیویدسون و مالپاس با نزدیک کردن تحلیل زبانی به بسترهای انسانی‌تر و بینافردی‌تر، راه را برای نوعی فهم به‌مثابه گفت‌وگویی از معنا در سنت تحلیلی گشوده‌اند.

در این سطح، به نظریه کنش‌گفتاری که توسط جان ال. آستین و جان سرل بنیان گذاشته شده، اتکا می‌کنیم. آستین در اثر کلاسیک خود *How to Do Things with Words* نشان می‌دهد که گفتار، صرفاً ابزار انتقال اطلاعات نیست بلکه نحوی از کنش است که در بستر زبان روی می‌دهد. سرل با تمایز میان کنش‌های گفتاری مستقیم^۱، غیرمستقیم^۲، گزارشی^۳ و التماسی^۴ روشن می‌سازد که درک این کنش‌ها مستلزم نوعی قصدیت^۵ و ذهن‌مندی^۶ است که فقط در فرد انسانی قابل تصور است.

همچنین، اصول همکاری زبانی^۷ که توسط پل گرایس مطرح شد، یکی از مبانی تعامل موفق زبانی به‌شمار می‌آیند. این اصول شامل کمیت^۱، کیفیت^۲، ربط^۳ و شیوه^۴ هستند که فرض می‌شود می‌شود هر شرکت‌کننده‌ای در دیالوگ واقعی آن‌ها را رعایت می‌کند.

^۱ direct speech acts

^۲ indirect speech acts

^۳ assertive

^۴ directive

^۵ intentionality

^۶ mentality

^۷ cooperative principles

در سه دسته دیگر، دیالوگ صرفاً به معنای تبادل جملات نیست، بلکه به عنوان فرآیندی وجودی، اخلاقی و اجتماعی در نظر گرفته می‌شود که تحقق آن نیازمند شرایطی فراتر از پاسخگویی زبانی است.

۲. سطح پدیدارشناختی و اگزیستانسیالیستی

از منظر پدیدارشناسی درست قاره‌ای، فهمیدن^۵ نه صرفاً نتیجه پردازش داده بلکه حاصل بودن-در-جهان است؛ مفهومی که هایدگر در وجود و زمان صورت‌بندی می‌کند. در این چارچوب، فرد انسانی با جهان درگیر است، جهان را می‌زید، و از طریق افق‌های پیش‌فهم^۶ به معناسازی می‌پردازد. این درگیری پیش‌ازبانی، بدن‌مند و موقعیتی^۷ است.

مرلو-پونتی، با تأکید بر بدن به عنوان سوژه ادراک^۸، فهم را امری بدن‌مند می‌داند. او نشان می‌دهد که جهان برای ما نه از طریق بازنمایی ذهنی بلکه از راه ادراک مستقیم و درونی‌شده معنا پیدا می‌کند. گادامر نیز، با تأکید بر ذوب افق‌ها^۹ و پیوستگی فهم با تاریخ و سنت، نشان می‌دهد که گفت‌وگو فرآیندی است که در آن افق‌های وجودی افراد در هم تنیده می‌شوند، نه صرفاً تبادل پیام. در این نقطه پرسش بنیادین این‌جاست که آیا "فهم" بدون بدن، زمینه و حضور، ممکن است؟ در این سطح، مسئله اصلی این است که آیا سامانه‌های هوش مصنوعی، که فاقد بدن، تجربه زیسته^{۱۰} و درک موقعیتی از جهان‌اند، می‌توانند در دیالوگ به معنای پدیدارشناختی آن مشارکت کنند؟ در اینجا از میان این عناصر به بررسی دو مورد که شامل فهم و حضور با خوانشی که گادامر و بوبر از این دو مفهوم اراده می‌کنند بسنده می‌کنیم چراکه قرائت این دو از این دو مفهوم شامل زمینه و بدن‌مندی نیز می‌شود.

¹ quantity

² quality

³ relevance

⁴ manner

⁵ understanding

⁶ Vorverständnis / pre-understanding

⁷ situated

⁸ body as subject of perception

⁹ fusion of horizons/ Horizontverschmelzung:

این برابر نهاد پیشنهادی محمدرضا حسینی بهشتی، مترجم فارسی کتاب حقیقت و روش، است که به نظر نگارنده معادل دقیق‌تری است. در سایر ترجمه‌ها این عبارت به "آمیزش"، "امتزاج" یا "ادغام" افق‌ها ترجمه شده‌است.

¹⁰ lived experience

فهمیدن

هانس-گئورگ گادامر (۱۹۰۰-۲۰۰۲) از مهم‌ترین فیلسوفان هرمنوتیک در قرن بیستم است. در فلسفه‌ی هرمنوتیکی گادامر، فهم نه یک کنش ذهنی صرف، بلکه امری هستی‌شناختی است که در بستر تاریخی و زبانی محقق می‌شود. کتاب «حقیقت و روش» نقطه‌ی اوج این نگرش است که در آن گادامر از سنت هرمنوتیک کلاسیک فراتر می‌رود و فهم را شکلی از بودن^۱ می‌داند.

اثر اصلی او، حقیقت و روش^۲، تلاشی برای بازاندیشی در باب ماهیت فهم است. برخلاف تلقی روش‌مند و علمی از فهم که در سنت مدرن ریشه دارد، گادامر فهم را نه محصول یک روش، بلکه پدیداری تاریخی-وجودی می‌داند. گادامر با عنوان حقیقت فراتر از روش^۳، موضعی انتقادی نسبت به علم‌زدگی معرفت مدرن اتخاذ می‌کند. به باور او، فهم در علوم انسانی با روش‌های علوم طبیعی قابل تقلیل نیست. (Gadamer, 2004, p. xxii) او سنت هرمنوتیکی شلایرماخر و دیلتای را نقد کرده و نشان می‌دهد که تلاش آن‌ها برای علمی‌سازی فهم، خود منجر به از میان رفتن خود فهم به مثابه پدیدار انسانی می‌شود. در نگاه گادامر، فهم یک "رویداد"^۴ است نه یک عمل آگاهانه صرف. این رویداد در بستر زبان، تاریخ و سنت روی می‌دهد. فهم نه از طریق بازسازی روان‌شناختی مؤلف، بلکه از طریق ورود به گفت‌وگویی زنده با متن یا دیگری ممکن می‌شود. (Gadamer, 2004, p. 385) در این رویداد، سوژه و ابژه به نحوی متقابل بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. یکی از ارکان بنیادین فهم در هرمنوتیک گادامر، مفهوم پیش‌فهم^۵ است. هیچ فهمی بدون پیش‌فرض ممکن نیست، زیرا هر کنش تفسیری با نوعی پیش‌داوری^۶ همراه است. در این میان، مفهوم افق^۷ و ذوب افق‌ها به عنوان الگوی پویای فهم مطرح می‌شود. فهم، محصول ذوب افق خواننده و افق متن است؛ این ذوب نه به معنای همسان‌سازی بلکه به معنای گشودگی به افق دیگر است (همان ۳۰۷).

هایدگر زبان را خانه‌ی هستی می‌داندست و گادامر به تاسی از او زبان را بستر اصلی فهم می‌داند و اظهار می‌کند: «وجودی که می‌تواند فهمیده شود، زبان است»^۸. (Gadamer, 2004: 474) در این

^۱ a mode of being

^۲ Truth and Method, ۱۹۶۰

^۳ Truth beyond Method

^۴ Event

^۵ Vorverständnis

^۶ Vorurteil

^۷ Horizont

^۸ Sein, das verstanden werden kann, ist Sprache

دیدگاه، زبان نه تنها وسیله‌ای برای انتقال معنا، بلکه افق مشترکی است که در آن فهم ممکن می‌شود. در دیدگاه او، فهم همیشه در زبان رخ می‌دهد و خود بستر ظهور معناست. بنابراین، گفت‌وگو ساختار بنیادین فهم است. متن، همچون طرف گفت‌وگو، امکان پاسخ‌گویی دارد و فهم چیزی نیست جز شنیدن آن‌چه متن "می‌گوید" (Gadamer, 2004, pp. 383–384). گادامر با بهره‌گیری از مفهوم بازی^۱، نشان می‌دهد که در فرایند فهم، معنا به صورت سیال و میان‌ذهنی شکل می‌گیرد. بازی فهم، همچون بازی هنر، بر قواعد خشک و ازپیش‌تعیین‌شده تکیه ندارد. همچنین گفت‌وگو با ساختاری پرسش‌محور، امکان ظهور حقیقت را فراهم می‌سازد؛ حقیقتی که در سنت شکل گرفته اما فراتر از ذهن فاعل‌شناساست (همان ۳۶۸). این نگاه، علوم انسانی را از سلطه‌ی روش علمی آزاد کرده و امکان‌های تازه‌ای برای زیستن در گفت‌وگو با دیگری می‌گشاید. فهم، نه سلطه‌ی فاعل بر معنا، بلکه گشودگی به افق‌های دیگر است.

حضور

برای روشن شدن مفهوم حضور در دیالوگ و مواجهه با دیگری به سراغ مارتین بوبر رفته‌ایم که او را به نوعی موسس فلسفه دیالوگی می‌نامند و به نظر می‌رسد معنایی که از "حضور" در دیالوگ عرضه می‌کند مورد اتفاق سایر فیلسوفان این سنت باشد. بوبر در کتاب *Between Man and Man* (1947) معنایی ژرف از "حضور" (Presence / Präsenz) را در نسبت میان انسان‌ها و در تجربه‌ی دیالوگ اصیل مطرح می‌کند. حضور نزد بوبر نه صرفاً یک وضعیت روانی یا جسمانی، بلکه نحوه‌ای از بودن^۲ است که در بطن رابطه‌ی من-تو (I–Thou / Ich–Du) تحقق می‌یابد. مسأله‌ی نحوه‌ی حضور انسان در روابط بینافردی، نقطه‌ی عزیمت فلسفه‌ی دیالوگ بوبر است. در کتاب *Between Man and Man*، بوبر تأکید می‌کند که انسان تنها در مواجهه‌ای بی‌واسطه با دیگری است که می‌تواند خویشتن را در مقام یک موجود انسانی تجربه کند. او در یکی از مقالات کلیدی این کتاب، می‌نویسد:

"Man wishes to be confirmed in his being by man, and desires to have a presence in the being of the other." (Buber, 1947, p. 18)

در این جا، "حضور" معنایی دوسویه و وجودی دارد: انسان زمانی به راستی حاضر است که دیگری نیز به حضور او اذعان کرده و وی را تأیید^۳ کند. نزد بوبر، "حضور" نه امری ذهنی^۱ و نه

^۱ Spiel

^۲ a mode of being / Seinsweise

^۳ confirmation / Bestätigung

صرفاً حضوری فیزیکی^۱ است، بلکه یک شیوهی خاص از بودن در نسبت با دیگری است. این نحوهی بودن، زمانی تحقق می‌یابد که فرد به تمامی وجود خود را به رابطه عرضه کند؛ نه به مثابه فردی منزوی، بلکه در گشودگی به دیگری. بوبر از واژهی “Präsenz” (در متون آلمانی) بهره می‌گیرد که در خود، بار معنایی هستی‌شناختی دارد. او در توصیف رابطهی دیالوگی می‌گوید:

“The primary word I-Thou can only be spoken with the whole being.” (Buber, 1947, p. 12)

بدین معنا، انسان تنها زمانی می‌تواند خطاب به دیگری بگوید “تو” (Du)، که تمامی وجود خود را در آن رابطه حاضر کرده باشد. این حضور، گشودگی بی‌قید و شرط به واقعیت دیگری است. بوبر در کتاب *Ich und Du* (1923) که زیربنای فلسفه‌اش در *Between Man and Man* است، میان دو شیوهی بنیادین رابطه تمایز می‌نهد: رابطهی “من-تو” (Ich-Du / I-Thou) و “من-او” (Ich-Es / I-It). رابطهی من-تو تنها زمانی شکل می‌گیرد که من و دیگری هر دو به تمامی در رابطه حاضر باشند. از منظر بوبری، تحقق حضور مستلزم چند مؤلفه‌ی کلیدی است: تجربهی دوسویه^۲، توجه و نیت‌مندی اصیل^۳ یکی بودن با مخاطب، نه بهره‌برداری از او. پاسخ‌پذیری وجودی^۴ پاسخ‌دادن نه فقط به زبان، بلکه به بودن. بوبر در مقاله‌ی “What is Man?” در *Between Man and Man*، شرایط تحقق دیالوگ اصیل را برمی‌شمارد. سه شرط بنیادین عبارت‌اند از: پذیرش مسئولیت شخصی در رابطه، شناخت دیگری به مثابه تو، نه شیء، گشودگی و حضور بی‌واسطه در لحظه (Buber, 1947, pp. 21–26) در هر سه مورد، “حضور” شرط لازم و پیشینی تحقق آن‌هاست. بدون حضور زنده و واقعی، هیچ‌یک از این شروط به فعلیت نمی‌رسند. در برابر رابطهی من-تو، رابطهی من-او (Ich-Es) قرار دارد که مبتنی بر ابژکتیویته و کاربردپذیری است. در این نوع رابطه، دیگری به شیء یا ابزاری برای شناخت، استفاده، یا دسته‌بندی تبدیل می‌شود. در چنین حالتی، حضور از میان می‌رود. رابطهی من-او، رابطه‌ای است مبتنی بر فاصله‌گذاری و ابژه‌سازی^۵؛ و همین باعث زوال دیالوگ و زوال حضور می‌شود. حضور اصیل در رابطهی من-تو، پیامدهای عمیق اخلاقی به همراه دارد. بوبر معتقد است که در نسبت

¹ psychological state

² physical presence

³ mutuality

⁴ authentic intentionality

⁵ responsiveness

⁶ objectification / Vergegenständlichung

من-تو، "مسئولیت"^۱ نه از بیرون (مثلاً قانون)، بلکه از درون خود رابطه می‌جوشد. وقتی دیگری را به مثابه "تو" می‌بینم، نمی‌توانم بی‌تفاوت بمانم. این مسئولیت ریشه در حضور مشترک دارد.. مفهوم "حضور" در فلسفه ی مارتین بوبر، مفهومی هستی‌شناختی و اخلاقی است که در بستر رابطه‌ی من-تو شکل می‌گیرد. حضور، شرط امکان دیالوگ اصیل است و بدون آن، هیچ رابطه‌ی حقیقی ممکن نیست. تحلیل متون بوبر در *Between Man and Man* نشان می‌دهد که انسان بودن، نزد او، به معنای بودن برای دیگری و حاضر بودن در برابر او است. این نوع حضور، پایه‌ی گفت‌وگوی اصیل و زیست اخلاقی مبتنی بر مسئولیت است.

درمیان‌بودگی^۲ در اندیشه مارتین بوبر و گادامر

مفهوم "درمیان‌بودگی" در فلسفه هرمنوتیک فلسفی گادامر، به‌ویژه در حقیقت و روش، مفهومی بنیادی و تبیین‌کننده وضعیت انسان در نسبت با زبان، تاریخ و سنت است. این اصطلاح، با الهام از تحلیل اگزیستانسیال هایدگر از دازاین و بودن-در-جهان، نزد گادامر به معنای جایگاه میانی و واسط انسان در ساختار فهم به‌کار می‌رود. گادامر برخلاف برداشت‌های سوژکتیویستی از فهم، بر آن است که انسان نه ناظر بیرونی بر جهان، بلکه درگیر و درون‌مانده در شبکه‌ای از روابط تاریخی، زبانی و سنتی است که خود پیش‌شرط امکان فهم را تشکیل می‌دهند. این در-میان‌بودن، بیان‌گر این حقیقت است که ما همیشه در میانه‌ی سنت‌های زبانی و فرهنگی‌ای قرار داریم که نه کاملاً آن‌ها را ساخته‌ایم، نه از آن‌ها گسسته‌ایم، بلکه در فرآیند گفت‌وگویی دائمی با آن‌ها هستیم.

درمیان‌بودگی در فلسفه گادامر، به‌ویژه در نسبت با مفهوم پیش‌داوری و افق، نشان‌دهنده ساختار دیالوگ‌محور فهم است. انسان همواره از درون یک پیش‌افق تاریخی-زبانی به پدیده‌ها می‌نگرد، و این افق در برخورد با افق‌های دیگر (افق متنی، افق سنتی، افق‌های تاریخی دیگران) به "ذوب افق‌ها" منجر می‌شود. این فرآیند، صرفاً یک فعل شناختی یا بازنمایی نیست، بلکه رخدادی هستی‌شناختی است که در آن فهم به‌مثابه "رویداد" رخ می‌دهد. بنابراین، درمیان‌بودگی دلالت دارد بر وضعیت بنیادی انسان به‌عنوان موجودی که در بطن جهان زندگی می‌کند، در جهان ریشه دارد، و فهم او نه بیرون از این موقعیت، بلکه در درون این وضعیت بینافهمی و بیناتاریخی شکل می‌گیرد.

^۱ responsibility / Verantwortung

^۲ In-Between-ness

از این رو، در میان بودگی در گادامر صرفاً توصیفی انتولوژیک از موقعیت انسان نیست، بلکه حامل دلالت‌های معرفت‌شناختی، زبان‌شناختی و اخلاقی نیز هست. از حیث معرفت‌شناختی، این دیدگاه نقدی است بر ایده‌آل روش علمی فارغ از پیش‌داوری و برساخته‌ای از سوژه‌ی خنثی؛ از منظر زبان‌شناختی، زبان نه ابزار بیان بلکه بستر بودن است؛ و از نظر اخلاقی، درک میان‌بودگی مستلزم پذیرش گفت‌وگو، تکرار افق‌ها و تواضع هرمنوتیکی در مواجهه با دیگری است. فهم در فلسفه گادامر، نه تصاحب بلکه مشارکت است، و این مشارکت جز با پذیرش در-میان‌بودن ممکن نیست. یکی از مفاهیم کلیدی در فلسفه گفت‌وگویی بوبر و نقطه عزیمت بنیادین او برای تبیین رابطه میان انسان و انسان و نیز میان انسان و خدا، مفهوم "در میان‌بودگی"^۱ محسوب می‌شود. بوبر برای درک هستی انسان، نه بر اساس فردگرایی یا درون‌نگری، بلکه با تمرکز بر رابطه، و به‌طور خاص بر فضای میان‌ذاتی^۲ یا «بین» تأکید می‌کند. در کتاب محوری بوبر با عنوان *I and Thou* (1923)، بوبر تأکید می‌کند که هستی انسانی نه در «من» منفرد و نه در «تو» به‌تنهایی، بلکه در رابطه میان من و تو شکل می‌گیرد. این رابطه در فضایی رخ می‌دهد که بوبر آن را یعنی «امر میان» یا می‌نامد:

“Spirit is not in the I, but between I and You.” (Buber 1970, p. 39)

این جمله به‌روشنی نشان می‌دهد که بوبر حقیقت وجود را نه در درون فرد، بلکه در رابطه، در میان‌بودگی می‌بیند. به عبارت دیگر، آنچه روح یا معنا را به وجود می‌آورد، نه ذهن یا ضمیر فردی، بلکه فضای پویا و زنده‌ی میان دو انسان است که در گفت‌وگوی واقعی وارد رابطه‌ی من-تو می‌شوند.

یافته‌های پژوهش

تحلیل تجربی^۳ و مدل سه‌سطحی تعامل

با توجه به چارچوب نظری چندلایه‌ای که در بخش پیشین ترسیم شد، در این بخش تلاش می‌کنیم بر مبنای شواهد تجربی، طیفی از تعاملات کاربران با سامانه‌های مکالمه‌محور مبتنی بر هوش مصنوعی را تحلیل کنیم. داده‌های مورد بررسی، نمونه‌هایی از تعاملات واقعی کاربران با سامانه‌هایی مانند ChatGPT، Google Gemini، و Microsoft Copilot هستند که از منابع عمومی، گزارش‌های کاربران، و مشاهدات مستقیم گردآوری شده‌اند.

^۱ Das Zwischen

^۲ inter-subjective

^۳ Empirical Analysis

یافته‌های این بخش نشان می‌دهد که تعامل انسان با هوش مصنوعی در قالب سه سطح قابل طبقه‌بندی است: تعامل ابزاری^۱، مکالمه شبیه‌سازی‌شده یا شبه‌دیالوگ^۲ و تعامل واسطی یا مرزی^۳. در ادامه، هر یک از این سطوح توضیح داده می‌شود:

۱. تعامل ابزاری

در این سطح، کاربران سامانه‌های هوش مصنوعی را به منزله ابزارهایی برای انجام وظایف مشخص به کار می‌گیرند. نمونه‌هایی از این نوع تعامل شامل درخواست نوشتن یک ایمیل، ترجمه‌ی یک متن، تولید کد برنامه‌نویسی یا پاسخ به یک پرسش ساده هستند.

ویژگی‌های این سطح عبارت‌اند از:

- غلبه‌ی نیت یک‌سویه از سوی کاربر
- عدم انتظار برای “فهم” یا پاسخ‌گویی انسانی
- عدم نیاز به زمینه یا پیوستار اجتماعی
- شباهت با تعامل انسان با ماشین‌های سنتی مانند ماشین حساب

۲. مکالمه شبیه‌سازی‌شده

در این سطح، تعامل از سطح صرفاً ابزاری فراتر می‌رود و ویژگی‌های شکلی دیالوگ ظاهر می‌شود. کاربران ممکن است احساس کنند در حال “گفت‌وگو” با یک موجود هستند؛ چراکه سامانه پاسخ‌هایی منسجم، مرتبط، و حتی گاه همدلانه ارائه می‌دهد. مثال‌های این سطح شامل گفت‌وگوهای طولانی‌تر، درخواست راهنمایی در تصمیم‌گیری یا شبیه‌سازی نقش یک شخصیت مشاور است.

با وجود این، تحلیل دقیق‌تر نشان می‌دهد که:

- قصدیت^۴ و پاسخ‌گویی اخلاقی در سامانه غایب است
- زمینه تجربی، افق زیسته و بدنمندی وجود ندارد
- ارتباط به صورت آماری و زبان‌محور تولید می‌شود، نه از رهگذر فهم

^۱ Instrumental Interaction

^۲ simulated dialogue or pseudo-dialogue

^۳ liminal or threshold interaction

^۴ intentionality

۳. تعامل واسطی یا مرزی

این سطح، جایی است که کاربر و سامانه وارد رابطه‌ای پیچیده‌تر می‌شوند؛ رابطه‌ای که برخی وجوه آن به دیالوگ انسانی نزدیک می‌شود و برخی وجوه آن همچنان غیرانسانی باقی می‌ماند. در این سطح، کاربران گاه دچار توهم فاعلیت متقابل^۱ می‌شوند. تعاملاتی از این دست، در مکالمه‌های طولانی، شکل‌گیری وابستگی عاطفی، یا حتی نسبت دادن نیت به سامانه دیده می‌شود.

در این سطح، هوش مصنوعی توانسته است:

- الگوهای زبانی انسانی را با ظرافت بیشتری بازتولید کند
- نوعی انسجام در کنش‌های متوالی ایجاد نماید
- سیگنال‌های همدلی، احترام، و مراقبت را تقلید کند

بحث

مدل سه‌سطحی فوق نشان می‌دهد که حتی در پیشرفته‌ترین انواع تعامل با سامانه‌های مکالمه‌محور کنونی، آنچه رخ می‌دهد یا تعامل ابزاری است، یا شبه‌دیالوگ، یا نوعی وضعیت مرزی. حال با استفاده از مطالب پیش‌گفته به تحلیل امکان دیالوگ با سامانه‌های مکالمه‌محور خواهیم رفت:

سامانه‌های مکالمه‌گر مبتنی بر هوش مصنوعی (مانند GPT-4، ChatGPT و سایر مدل‌های LLM) با تکیه بر شبکه‌های عصبی عمیق، یادگیری ماشین، و پردازش زبان طبیعی، قادر به تولید پاسخ‌های متنی ظاهراً "معنادار" هستند.

در سطح "ابزاری" تنها شرط‌های سطحی کنش گفتاری (مانند دستور و درخواست) در آن رعایت می‌شود. در این سطح، سامانه هوش مصنوعی نه یک طرف دیالوگ، بلکه ابزاری برای تحقق هدف است. در سطح "مکالمه شبه‌سازی‌شده" از منظر نظری، این سطح با نقدهای پدیدارشناختی (مانند نقد هایدگر و مرلو-پونتی بر ذهن‌گرایی) مرتبط است. همچنین در این سطح، گرچه کنش‌های گفتاری ظاهراً انجام می‌پذیرند، اما کنش‌گر واقعی وجود ندارد و معنا در سطحی بازنمایی‌شده و نزیسته خلق می‌شود. بنابراین، این سطح "شبه‌دیالوگ" است، نه دیالوگ اصیل و بالاخره در سطح "تعامل مرزی" لا اقل تا این لحظه از منظر فلسفی، غیاب دیگری واقعی، فقدان مسئولیت‌پذیری، و نبود بدنمندی، مانع تحقق دیالوگ اصیل است.

¹ illusion of reciprocal agency

از منظر اجتماعی نیز، باختین و هابرماس دیالوگ را کنشی در بستر قواعد اجتماعی و افق‌های فهم مشترک تلقی می‌کنند که در ماشین‌های بدون زمینه‌مندی تاریخی و اجتماعی قابل تحقق کامل نیست. کنش ارتباطی با سازوکارهای هنجاری، دلایل قابل‌پذیرش و امکان نقد، سامان می‌یابد؛ اموری که در معماری سامانه‌های هوش مصنوعی غایب است. در نتیجه، الگوریتم‌های یادگیری ماشین که مبتنی بر الگوهای آماری و فاقد درک انتقادی‌اند، حتی در بهترین حالت نیز تنها “شبه‌دیالوگ” (pseudo-dialogue) تولید می‌کنند، نه دیالوگ اصیل اجتماعی. از منظر اخلاقی، مفهوم “دیگری” در فلسفه لویناس، ناظر بر رابطه‌ای مبتنی بر مسئولیت بی‌پیش‌شرط است که با سازوکارهای پاسخ‌گویی الگوریتمی هم‌خوانی ندارد (Gunkel, 2012). از منظر فلسفه زبان، گرچه نظریه کنش گفتاری آستین و سرل به فهم جنبه‌های شکلی تعامل کمک می‌کند، اما همان‌طور که سرل (۱۹۹۰) تأکید کرده است، “درک معنای گفتار نیازمند نهادن قصد در پس آن است” که در سامانه‌های بدون ذهنیت، غایب است. این پیش‌فرض‌ها برای موجوداتی با قصد ارتباط، اعتماد، و افق مشترک معنا دارد، نه برای ماشین‌هایی که تنها خروجی‌های آماری تولید می‌کنند. در نتیجه، حتی اگر خروجی‌های زبانی هوش مصنوعی پیچیده و شبیه‌انسانی باشد، نمی‌توان آن‌ها را به‌طور کامل در قالب کنش گفتاری معنا دار درون یک گفت‌وگوی اصیل گنجانند.

سامانه‌های هوش مصنوعی، به‌ویژه مدل‌های زبانی بزرگ، قادر به تولید زبان طبیعی هستند. اما آیا این تولید زبان به معنای فهم آن است؟ جان سرل در استدلال معروف “اتاق چینی” نشان می‌دهد که ممکن است سامانه‌ی بدون فهم واقعی، پاسخی سازگار با ورودی زبانی تولید کن. (Searle, 1980) در این چارچوب، سامانه‌های هوش مصنوعی حتی مدل‌های پیشرفته‌ی آنها صرفاً بازنمایی زبانی دارند، نه وجود. آن‌ها در بهترین حالت، شبه-دیالوگ یا شبیه‌سازی دیالوگ تولید می‌کنند، نه دیالوگ واقعی. به گفته دان آیدی^۱، فیلسوف معاصر تکنولوژی: “ابزارهای فناورانه ممکن است تعاملی باشند، اما بیناسوبژکتیو نیستند.” (Technology and the Lifeworld, 1990) یا شرلی ترکل^۲ در کتاب Alone Together (2011) می‌گوید: “ما ممکن است در کنار هم تنها باشیم، اما ماشین هرگز واقعاً ما را نمی‌شناسد.” دریفوس تأکید می‌کند که همان‌گونه که مرلو-پونتی (۱۹۶۲) و هایدگر

¹ Don Ihde

² Sherry Turkle

(۱۹۲۷) یادآور شده‌اند، فهم امری درونی و تنیده در جهان زیسته و بدن‌مند است، امری که در سامانه‌های فاقد زیست‌جهان^۱ دست‌نیافتنی می‌نماید و فهم انسانی برخاسته از زیست‌جهان، بدن‌مندی، و درگیری عملی با جهان است (Dreyfus, 2002). سامانه‌های هوش مصنوعی فاقد این درگیری زیسته‌اند اگر استدلال‌های دریفوس و سرل را متعلق به نسل‌های قدیمی هوش مصنوعی بدانیم و نخواهیم آن‌ها را در نظر بگیریم باید به این پرسش پاسخ دهیم که آیا ماشین می‌فهمد؟ و آیا ماشین می‌تواند در یک رابطه من-توئی "حضور" داشته باشد؟ که در این صورت وارد حیطه پدیدارشناختی فلسفی می‌شویم: نسبت هوش مصنوعی با مفهوم "حضور"، "فهم" و "دیگری" در دو شکل اول این سامانه‌ها به دلیل آنکه فاقد خودآگاهی^۲ و فاقد نیت‌مندی و قصدیت هستند همچنان ناممکن است و در حالت سوم این ارتباط مبهم است و شاید در نگاه اول امید به شکل‌گیری دیالوگ در این حالت هم واهی به نظر برسد. در واقع بر اساس تحلیل فلسفی بوبری و شواهد موجود در فلسفه تکنولوژی و اخلاق هوش مصنوعی، می‌توان نتیجه گرفت: "حضور" به معنای بوبری در سامانه‌های دیالوگ‌محور هوش مصنوعی غیرممکن است، زیرا این سامانه‌ها فاقد سوژگی و نیت‌مندی هستند و نمی‌توانند در سطح وجودی به مثابه یک "تو" حاضر شوند و رابطه با آن‌ها در نهایت، رابطه‌ای من-آن است، ولو با جلوه‌ی زبانی من-تو. اما با این حال، امکان "شبیه‌سازی حضور" برای اهداف آموزشی، درمانی یا هنری، از منظر پدیدارشناسی تکنولوژی، قابل تأمل است. از دیدگاه برخی متفکران مانند مارک کوکلبِرگ^۳ (AI Ethics, 2020)، می‌توان گفت که در سطح ظهور کارکردی^۴ یا نوعی حضور ظاهری در گفت‌وگوی با هوش مصنوعی حاصل می‌شود.

از طرفی با توجه به دیدگاه‌های گادامر، فهم انسانی فرآیندی است که در بستر تاریخ، سنت، تجربه زیسته و زبان شکل می‌گیرد. سامانه‌های هوش مصنوعی، علی‌رغم توانایی در تولید زبان، فاقد پیش‌شرط‌های وجودی لازم برای فهم به معنای انسانی آن هستند. در نتیجه، آنچه در این سامانه‌ها رخ می‌دهد، بیشتر به شبیه‌سازی عملکرد زبانی شباهت دارد تا تجربه واقعی فهم. اما در هسته هرمنوتیک فلسفی گادامر، مفهوم "میان‌بودگی"^۵ جایگاهی بنیادین دارد. در دستگاه هرمنوتیکی گادامر، "میان‌بودگی" سازوکار بنیادین حصول فهم است. این مفهوم، که از

^۱ lifeworld

^۲ self-awareness

^۳ Mark Coeckelbergh

^۴ pragmatic appearance

^۵ Zwischen; In-Between

دیالکتیک هگلی^۱ و پدیدارشناسی هایدگری سرچشمه می‌گیرد، وضعیتی وجودشناختی را توصیف می‌کند که در آن فهم نه در سوژه منفعل^۲ و نه در اژه ثابت^۳، بلکه در فضای سوم دیالکتیکی میان این دو محقق می‌شود. گادامر تأکید می‌کند که "ذوب افق‌ها" تنها در این «میان» رخ میدهد، جایی که افق تاریخی متن با افق مفسر در تعاملی پویا درمی‌آمیزد (Gadamer, 2004: 311). این فرآیند، مبتنی بر الگوی "پرسش و پاسخ"^۴ است که در آن معنای متن در میانه گفت‌وگوی مفسر و سنت شکل می‌گیرد (Ibid.: 383). شارحین برجسته هایدگر، این فضای میانابینی را پیش‌شرط گریزناپذیر فهم تاریخی می‌دانند (Grondin, 1994: 114). گادامر میان‌بودگی را در الگوی دیالوگ عینیت می‌بخشد. در گفتگوی اصیل، "موضوع گفتگو"^۵ فضا را اشغال می‌کند و شرکت‌کنندگان از مواضع پیشینی خود فراتر می‌روند. این «میان» عرصه ظهور حقیقت از طریق زبان است که خود را به‌مثابه رسانه: هستی‌شناختی فهم نشان می‌دهد (Gadamer, 2010: 391). زبان در این دیدگاه، ساحت میانجی‌گر سنت و اکنون است (Ibid.: 450). گادامر با این مفهوم، سوژه: دکارتی را از انزوا خارج کرده و او را در شبکه: بین‌الذهانی سنت قرار می‌دهد (حنایی کاشانی، ۱۳۸۴: ۸۵). این میان‌بودگی همزمان هم شرط امکان فهم و هم مرزهای گریزناپذیر آن را نشان می‌دهد (Weinsheimer, 1985: 200). حال پرسشی چند اینجاست: با توجه به کاربردهایی که این دیدگاه و رویکرد گادامر به این مفهوم در زمینه‌هایی همچون "فلسفه میان‌فرهنگی" داشته است آیا می‌توان در فرآیند ارتباطی انسان و ماشین هم از این تئوری بهره برد؟ آیا این مفهوم همانگونه که سوژکتویته دکارتی را پس می‌زند می‌تواند امکانی برای دیالوگ انسان و ماشین فراهم سازد؟ آیا تصور امکان فهم برای ماشین با این رویکرد وجود دارد؟

در کتاب درباره یقین^۶ (۱۳۸۷)، ویتگنشتاین از مرزهای زبان و یقین سخن می‌گوید و استدلال می‌کند که نظام باورهای ما بر پایه‌هایی استوار است که خود موضوع شک یا اثبات نیستند، بلکه زمینه‌ای برای معنا و یقین‌اند. به بیان دیگر، یقین‌های پایه‌ای و بازی‌های زبانی‌ای که بر آن‌ها بنا می‌شوند، در بستری قرار دارند که خود مفروض گرفته شده و در آن فهم، معنا و

¹ Hegelian dialectics

² Passive subject

³ Fixed object

⁴ Question and answer

⁵ The subject matter

⁶ On Certainty

تعامل شکل می‌گیرد. این زمینه، امری پیشاتئوریک است که امکان شک یا یقین نظری بر آن مبتنی است، نه برعکس. وقتی ویتگنشتاین می‌گوید: “هیچ مرز دقیقی وجود ندارد” (Wittgenstein, 1969: §84)، منظور او این است که مرز میان آنچه دانسته می‌شود و آنچه بر آن شک می‌شود، یا مرز میان بازی‌های زبانی مختلف، همواره سیال و وابسته به کاربرد است. این سیالیت، مرز میان انسان و ماشین را نیز – اگر آن را بر اساس مشارکت در بازی زبانی و تولید معنا تعریف کنیم – نامتعیین و مبهم می‌سازد. این سیالیت، پیامدهای مهمی برای درک نسبت میان هوش انسانی و هوش مصنوعی دارد. اگر مشارکت در معنا، فهم، و بازی زبانی را معیار سنجش “هوش” بدانیم، آنگاه مرز میان انسان و ماشین نیز به‌گونه‌ای ساختاری نامعین و متغیر خواهد بود.

با الهام از فلسفه زبان ویتگنشتاین (Wittgenstein, 1969) و تأمل بر مرزهای مفهومی هوش طبیعی و مصنوعی، این مقاله با این پرسش پایان می‌یابد: آیا می‌توان مرز دقیقی میان هوش انسانی و هوش مصنوعی ترسیم کرد؟ و آیا می‌توان هوش مصنوعی را به عنوان “هوش غیرانسانی”^۱ پذیرفت؟ پاسخ به این پرسش‌ها صرفاً به تحلیل‌های فنی و تکنیکی مربوط نمی‌شود، بلکه به چگونگی تعریف ما از مفاهیم بنیادینی چون فهم، معنا، زمینه، و مشارکت در زبان بستگی دارد. از این منظر، فهمیدن یا هوشمند بودن، صرفاً یک خاصیت درونی یا الگوریتمی نیست، بلکه نسبتی است با یک افق اجتماعی، تاریخی و زبانی که موجودیت‌ها در آن معنا پیدا می‌کنند. در نتیجه، پژوهش در باب مرزهای میان هوش انسانی و مصنوعی، می‌بایست در چارچوب فلسفه زبان، فلسفه ذهن و نظریه‌های معاصر در باب فهم و تعامل مورد بازاندیشی قرار گیرد. دست‌کم از منظر فلسفه زبان ویتگنشتاینی. مفهوم هوش، مفهومی کاربردی و زمینه‌مند است و نه یک مقوله تحلیلی صرف. درست همان‌گونه که ویتگنشتاین مرز میان شک و یقین را در بستری زبانی و اجتماعی بازتعریف می‌کند، مرز میان هوش انسانی و غیرانسانی نیز تابع تحول قواعد بازی زبانی و نظام‌های ارزش‌گذاری ماست. این مرز به‌جای آن‌که خطی باشد، افقی سیال است. اگر با رویکردی پراگماتیک به هوش بنگریم، آنگاه می‌توان عملکرد برخی سامانه‌های هوش مصنوعی را در قالب “هوش غیرانسانی” تعبیر کرد؛ مشروط بر آن‌که این تعبیر، لزوماً مستلزم آگاهی، فهم زیسته یا نیت‌مندی نباشد. به عبارت دیگر، هوش مصنوعی ممکن است در برخی زمینه‌ها همانند هوش رفتار کند، اما این به معنای تساوی هستی‌شناختی با هوش انسانی نیست.

¹ non-human intelligence

بلکه بیانگر نوعی عملکرد معنادار در بسترهای خاص اجتماعی و فناورانه است. از آنجا که دیالوگ، امری صرفاً زبانی نیست، بلکه رخدادی است که در بستر وجود، حضور، و دیگری‌بودگی روی می‌دهد، تحقق دیالوگ اصیل با هوش مصنوعی، تنها در صورت تحولی بنیادین در مبانی متافیزیکی، اخلاقی و فنی آن ممکن خواهد شد. تحقق دیالوگ واقعی با هوش مصنوعی، در افق فلسفی کنونی، نه فقط نیازمند پیشرفت فنی بلکه مستلزم بازتعریف‌هایی در مفهوم دیگری، سوژه، بدن، معنا و اخلاق است. به همین دلیل، بحث از دیالوگ با هوش مصنوعی، صرفاً مسئله‌ای تکنولوژیک نیست بلکه چالشی فلسفی است. بنابراین، تحقق دیالوگ واقعی نه فقط مسئله‌ای فنی بلکه چالشی فلسفی، اخلاقی و ارتباطی است که نیازمند پارادایم‌های نوین در فلسفه ارتباطات و در خود فناوری سامانه‌های مکالمه‌محور است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بررسی میان‌رشته‌ای امکان تحقق دیالوگ واقعی با سامانه‌های هوش مصنوعی نشان داد که هرچند این سامانه‌ها می‌توانند ساختارهای زبانی پیچیده‌ای را تولید کرده و قواعدی از تعامل زبانی را تقلید کنند، اما هنوز فاصله‌ای بنیادین میان دیالوگ انسانی و برهم‌کنش‌های ماشینی باقی است. چارچوب چهارسطحی ارائه‌شده در این پژوهش (زبانی، پدیدارشناختی، اجتماعی، و اخلاقی) آشکار ساخت که فقدان عناصر کلیدی همچون قصدی، تجربه زیسته، فهمیدن، بدنمندی، و حضور بیناذهنی^۱ در سامانه‌های هوشمند، مانعی جدی برای تحقق دیالوگ اصیل است.

این نتایج نشان می‌دهد که مسئله دیالوگ با هوش مصنوعی صرفاً یک پرسش فنی یا زبانی نیست، بلکه با مباحث عمیق فلسفی درباره فهم، بدنمندی، دیگری، اخلاق و جامعه گره خورده است. آنچه سامانه‌های مکالمه‌محور معاصر ارائه می‌کنند، بیش از آن که دیالوگ به معنای فلسفی باشند، بازنمایی‌هایی سطحی از دیالوگ انسانی‌اند. تحلیل تجربی تعامل کاربران با سامانه‌هایی مانند ChatGPT نشان داد که گرچه لایه‌هایی از تعامل انسانی قابل تقلید است، اما تجربه‌ای که بتوان آن را به‌راستی «دیالوگ» در معنای وجودی، اخلاقی یا بیناذهنی نامید، هنوز محقق نشده است. مدلی سه‌سطحی از تعاملات طراحی شد که شامل: ۱. تعامل ابزاری تعامل شبه‌دیالوگ و تعامل مرزی. با این حال، در این مقاله تأکید شد که با عبور از نگاه مطلق‌انگارانه، که یا امکان دیالوگ را کاملاً رد یا به‌طور ساده‌انگارانه آن را تأیید می‌کند، می‌توان مدلی طیفی از

^۱ intersubjective presence

تعاملات انسان-ماشین ترسیم کرد؛ مدلی که از تعامل ابزاری آغاز می‌شود و به سطحی از “شبه‌دیالوگ” ختم می‌گردد. این مدل، نه تنها به فهم بهتر حدود و امکانات ارتباط انسان-ماشین کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ای برای بازتعریف مفاهیم بنیادین در فلسفه ارتباطات، اخلاق و فلسفه زبان فراهم می‌آورد و البته با استعانت از مفاهیم فلسفی “در میان بودگی” و اهمیت محوری آن در فرآیند دیالوگ و همین‌طور ناپیدا بودن مرز دقیق در میان هویت می‌توان با بازاندیشی در پارادایم‌های نوین در فلسفه ارتباطات و در خود فناوری سامانه‌های مکالمه‌محور به دیالوگ میان انسان و ماشین اندیشید.

منابع

حنایی کاشانی، س. م. ۱۳۸۴. هرمنوتیک مدرن: گزیده جستارهای هانس-گئورگ گادامر. گام نو. ویتگنشتاین، لودیگ (۱۳۸۷). درباره یقین (مالک. حسینی، مترجم). انتشارات هرمس. هابرماس، یورگن (۱۳۸۴). نظریه کنش ارتباطی، ترجمه پوالدی، کمال، تهران: مؤسسه انتشاراتی روزنامه ایران.

- Allen, J. F. (1995). *Natural language understanding* (2nd ed.). Benjamin/Cummings.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words* (J. O. Urmson & M. Sbisà, Eds.). Oxford University Press.
- Bakhtin, M. M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays* (M. Holquist, Ed.; C. Emerson & M. Holquist, Trans.). University of Texas Press.
- Bender, E. M., & Koller, A. (2020). Climbing towards NLU: On Meaning, Form, and Understanding in the Age of Data. *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL)*, pp. 5185–5198.
- Buber, M. (1947). *Between man and man* (R. G. Smith, Trans.). Routledge.
- Buber, M. (1970). *I and Thou* (W. Kaufmann, Trans.). Charles Scribner's Sons.
- Coeckelbergh, M. (2020). *AI ethics*. MIT Press.
- Davidson, D. (1984). *Inquiries into truth and interpretation*. Oxford University Press.
- Davidson, D. (1986). A nice derangement of epitaphs. In E. Lepore (Ed.), *Truth and interpretation: Perspectives on the philosophy of Donald Davidson* (pp. 433–446). Blackwell.
- Dreyfus, H. L. (2002). Intelligence without representation—Merleau-Ponty's critique of mental representation. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 1(4), 367–383.
- Gadamer, H.-G. (2004). *Truth and method* (J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Trans., 2nd ed.). Continuum.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics, Volume 3: Speech Acts* (pp. 41–58). Academic Press.
- Grice, H. P. (1989). *Studies in the way of words*. Harvard University Press.
- Grondin, J. (1994). *Introduction to philosophical hermeneutics* (J. Weinsheimer, Trans.). Yale University Press.

- Gunkel, D. J. (2012). *The machine question: Critical perspectives on AI, robots, and ethics*. MIT Press.
- Habermas, J. (2005). *The Theory of Communicative Action* (K. Poladi, Trans.). Iran Newspaper Publishing Institute. [In Persian]
- Hamblin, C. L. (1970). *Fallacies*. Methuen.
- Hanayi Kashani, S. M. (2005). *Hermeneutik-e modern: Gozideh jostār hā-ye Hans-Georg Gadamer*. Gam-e Now. [In Persian]
- Heidegger, M. (1927). *Being and Time* (J. Macquarrie & E. Robinson, Trans., 1962). Harper & Row.
- Ihde, D. (1990). *Technology and the lifeworld: From garden to earth*. Indiana University Press.
- Levinas, E. (1961). *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority* (A. Lingis, Trans., 1991). Duquesne University
- Malpas, J. (2018). *Heidegger and the thinking of place: Explorations in the topology of being* (2nd ed.). MIT Press.
- McCarthy, J. (1983). "AI Meets the Critics". *AI Magazine*, 4(3), 28–32.
- Merleau-Ponty, M. (1945). *Phenomenology of Perception* (C. Smith, Trans., 1962). Routledge & Kegan Paul. Press.
- Quine, W. V. O. (1960). *Word and object*. MIT Press.
- Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 417–457.
- Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.
- van Eemeren, F. H., & Grootendorst, R. (2004). *A systematic theory of argumentation: The pragma-dialectical approach*. Cambridge University Press.
- Weizenbaum, J. (1966). ELIZA—A computer program for the study of natural language communication between man and machine. *Communications of the ACM*, *9*(1), 36–45.
- Wittgenstein, L. (1969). *On certainty* (G. E. M. Anscombe, G. H. von Wright, & M. Bochner, Eds.). Harper Torchbooks.
- Wittgenstein, L. (2008). *Darbare-ye yaqīn* (M. Hosseini, Trans.). Hermes.[In Persian]..